

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

“ชั้นลงหิน” หรือ “เครื่องทองลงหิน” เป็นงานหัตถกรรมพื้นบ้านประเภทเครื่องโลหะที่เป็นเครื่องใช้สอยในครัวเรือนคู่กับสังคมไทยมาเป็นเวลานานเนื่องจากมีความแข็งแรง ทนทาน และสวยงาม สามารถใช้ได้หลายโอกาส ได้แก่ ใส่ข้าวสำหรับตักบาตรพระ ใส่น้ำดื่มสำหรับรับรองแขก ชั้นหมากในพิธีมงคลสมรส ชั้นใส่เครื่องอัฐบริวารใช้ในพิธีอุปสมบท ชั้นน้ำพระพุทธรูป ชั้นสำหรับเก็บสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพนับถือ ชั้นใส่น้ำในวันสงกรานต์ ชั้นตักน้ำสำหรับอาบน้ำ ล้างหน้า และแปรงฟัน (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2534, หน้า 26 - 27)

ในกรุงเทพมหานคร มีชุมชนที่สืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำชั้นลงหินจากบรรพบุรุษมา ยาวนานชื่อว่า “ชุมชนบ้านบุ” ตั้งอยู่บริเวณข้างวัดสุวรรณาราม ริมคลองบางกอกน้อย ปัจจุบันเป็นที่ตั้งที่ว่าการเขตบางกอกน้อย เป็นชุมชนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยกว่า 100 หลังคาเรือน โดยมีเรื่องเล่า สืบต่อกันมาในชุมชนว่า บรรพบุรุษของชาวบ้านบุ เป็นชาวกรุงศรีอยุธยา ได้อพยพมาตั้งหมู่บ้าน ภายหลังจากเสียกรุงเมื่อ พ.ศ. 2310 ชุมชนบ้านบุจึงอาจจะก่อตั้งขึ้นในสมัยกรุงธนบุรีหรือสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อมีการตั้งราชธานีเป็นการมั่นคงแล้ว โดยชาวบ้านผู้เคยประกอบอาชีพช่างบุทำเครื่องทองลงหินหรือเครื่องทองสัมฤทธิ์ได้รวมกลุ่มกันเลือกที่ตั้งบ้านเรือนขึ้นในทำเลนอกคลองคูเมืองราชธานีและสืบเชื้อสายถ่ายทอดวิชาช่างบุต่อเนื่องกันมาในชุมชนหมู่บ้านหลายชั่วอายุคน (ภูมิปัญญาไทยในงานศิลปถิ่นเมืองกรุง, 2557) อีกทั้งเมื่อครั้งที่รัชกาลที่ 5 ได้เสด็จประพาสบ้านบุและได้ตรัสว่า “พวกนี้ดี อยู่กับไฟ แต่ไม่เคยมีไฟไหม้” ด้วยการหลอมเนื้อชิ้นนั้นต้องใช้ไฟจากเตาสูบซึ่งลูกโปลงอยู่ตลอดเวลา แต่ก็ไม่เคยปรากฏว่าไฟจะสร้างความเดือดร้อนให้กับชาวชุมชนบ้านบุเลย เข้าทำนองอยู่กับไฟก็ต้องรู้จักเล่นกับไฟ (เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, 2557)

ในช่วงที่ยังไม่มีสินค้าจากต่างประเทศเข้ามาแข่งขันในตลาด มีผู้นิยมใช้เครื่องทองลงหินเป็นจำนวนมาก จนช่างไม่สามารถจะผลิตได้ทันต่อความต้องการ จึงเกิดการผลิตของเลียนแบบขึ้นจากทองเหลือง หล่อปั๊มด้วยเครื่องจักรขึ้นมาตีตลาดด้วยจำนวนการผลิตที่สูงกว่าและมีราคาถูกกว่ามาก หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 การผลิตเครื่องทองลงหินซบเซาลง เนื่องจากการอพยพหลบหนีสงครามของชาวบ้านบุและเมื่อย้ายกลับมา บางบ้านก็เปลี่ยนแปลงอาชีพด้วยเหตุผลด้านการตลาดและด้วยเหตุผลอื่นๆ เช่น ผู้ผลิตมีอายุที่สูงขึ้น ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ความไม่คุ้นชินกับการใช้เครื่องมือทันสมัยในการผลิต และความพอใจในการประกอบอาชีพอื่นๆ มากกว่า ขณะเดียวกันผู้ที่ยังประกอบอาชีพการทำ

เครื่องทองลงหินอยู่ ก็พยายามพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์เพื่อเปิดตลาดให้กว้างขวางยิ่งขึ้น มีการออกแบบและผลิตภาชนะรูปแบบใหม่ ๆ นอกเหนือจากชั้นน้ำพานรอง และจอกลอยอย่างโบราณอีก เป็นจำนวนมาก อาจกล่าวได้ว่า สภาพบ้านเมืองที่เปลี่ยนแปลงมีผลทำให้ศิลปหัตถกรรมการผลิตเครื่องทองลงหินของชุมชนบ้านบุเปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะการณ์ใหม่ ๆ ไม่เพียงแต่รูปแบบแปลกใหม่ของภาชนะที่เกิดขึ้นรองรับความแตกต่างทางวัฒนธรรมต่างชาติและเทคโนโลยีการผลิตที่เพิ่มพูนขึ้นเท่านั้น ในทางตรงกันข้าม ความรู้ความสามารถและเทคนิคในการผลิตภาชนะอย่าง โบราณกลับเสื่อมถอยลงด้วยขาดทายผู้รู้ ผู้ทำได้ลงไปทุกขณะ

ภาพที่ 1.1 แผนที่เดินทางไปชุมชนบ้านบุ
(ภูมิปัญญาไทยในงานศิลปถิ่นเมืองกรุง, 2557)

ภาพที่ 1.2 ชั้นลงหินหรือเครื่องทองลงหินของชุมชนบ้านบุ

การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยการรวบรวมความรู้นั้น จำเป็นต้องอาศัยการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อสามารถย้อนรอย สืบสาว หรือสกัดความรู้เหล่านั้นออกมาได้หลายแนวทาง หรือการเก็บรวบรวมความรู้โดยตรงจากตัวบุคคล และโดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ที่มีความจำเป็นเร่งด่วนในการเก็บรวบรวมก็คือภูมิปัญญาจากปราชญ์ชาวบ้าน ผู้วิจัยได้เล็งเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำชั้นลงหินของชุมชนบ้านบุ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านที่แสดงถึงศิลปวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาแต่กำลังจะถูกกลืนหายไปจากคนรุ่นหลัง รวมทั้งเพื่อเป็นการปลูกฝังให้เยาวชนในท้องถิ่นรักและมีส่วนร่วมในการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนั้น การศึกษาแนวทางในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำชั้นลงหินของชุมชนบ้านบุ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่ง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ

1. เพื่อศึกษาบริบทชุมชนในการทำชั้นลงหินของชุมชนบ้านบุ เขตบางกอกน้อย
2. เพื่อศึกษาองค์ความรู้ภูมิปัญญาและการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำชั้นลงหินของชุมชนบ้านบุ เขตบางกอกน้อย
3. เพื่อศึกษาแนวทางการใช้การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำชั้นลงหินให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนบ้านบุ เขตบางกอกน้อย

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีขอบเขตในการวิจัยดังนี้

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาแนวทางในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำชั้นลงหินของชุมชนบ้านบุ เขตบางกอกน้อยมีขอบเขตดังนี้คือ (1) บริบทของชุมชนบ้านบุ (2) องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านบุ ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับการผลิตชั้นลงหินของชุมชนบ้านบุ และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำชั้นลงหินของชุมชนบ้านบุ (3) แนวทางการใช้การจัดการความรู้ภูมิปัญญาให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน

2. ขอบเขตด้านประชากร

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ได้แก่ ผู้ประกอบการโรงงานชั้นลงหิน จำนวน 1 คน ผู้สูงอายุที่ประกอบอาชีพการทำชั้นลงหิน จำนวน 2 คน เจ้าหน้าที่ภาครัฐ จำนวน 1 คน และชาวบ้านชุมชนบ้านบุ จำนวน 2 คน รวมทั้งสิ้น 6 คน

3. ขอบเขตด้านพื้นที่/ระยะเวลา

พื้นที่ในการวิจัย ได้แก่ ชุมชนบ้านบุ ตั้งอยู่ที่ซอยจรัญสนิทวงศ์ 32 ถนนจรัญสนิทวงศ์ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร โดยระยะเวลาศึกษาวิจัย ประมาณ 4 เดือน คือ ตั้งแต่เดือนมกราคม – เมษายน 2557

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ด้านวิชาการ

เป็นการเผยแพร่องค์ความรู้ด้านแนวทางในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำชิ้นลงหินของชุมชนบ้านบุผ่านวารสารทางวิชาการและศูนย์การศึกษาต่างๆ เพื่อสร้างความตระหนักรู้ถึงคุณค่าและความสำคัญของ “มรดกทางภูมิปัญญา” ที่สืบทอดจากบรรพบุรุษจากรุ่นสู่รุ่นในวงกว้าง อีกทั้งเป็นการยกระดับภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เป็นฐานความรู้ในการพัฒนาตามแนวทางของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

2. ด้านการนำไปใช้ประโยชน์

ผลการศึกษาค้นคว้านี้จะช่วยให้ชุมชนบ้านบุและหน่วยงานที่สนับสนุนด้านศิลปวัฒนธรรมและการพัฒนาชุมชนสามารถต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำชิ้นลงหิน ด้วยการนำกระบวนการจัดการความรู้มาใช้พัฒนากระบวนการการผลิต การเพิ่มคุณค่าและการสร้างมูลค่าได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งจะส่งผลให้ชุมชนบ้านบุเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งในอนาคต

นิยามศัพท์เฉพาะ

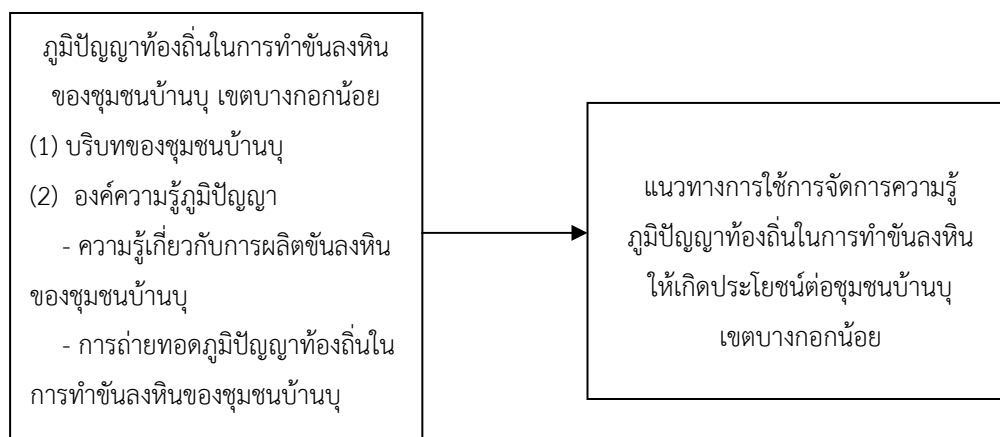
ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของชุมชนบ้านบุผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิดวิเคราะห์จนเกิดปัญญา และตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลาย ๆ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เห็นเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหาการจัดการและการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคนเรา ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชนและในตัวของผู้รู้เองหากมีการสืบค้นหาเพื่อศึกษาและนำมาใช้ ก็จะเป็นที่รู้จักกันเกิดการยอมรับ ถ่ายทอดและพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ ตามยุคตามสมัยได้

กระบวนการถ่ายทอดความรู้ หมายถึง ขั้นตอน วิธีการ ระเบียบแบบแผน กระบวนการ หรือลำดับการกระทำของชุมชนบ้านบุ ซึ่งดำเนินต่อเนื่องกันไปให้เกิดผลผลิตหรือเกิดความรู้ที่สมบูรณ์และสังคมของกิจกรรมนั้น ๆ

การจัดการความรู้ หมายถึง กระบวนการในการค้นหาความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนบ้านบุ โดยมีหลักเกณฑ์ในการประมวลและกลั่นกรองความรู้ เพื่อความน่าเชื่อถือขององค์ความรู้

ชั้นลงหิน/เครื่องทองลงหิน หมายถึง งานฝีมือของช่างโลหะสำริดชาวบ้านบุที่ผลิตขึ้นตั้งแต่สมัยโบราณ โดยใช้ทองสัมฤทธิ์มาหลอมและตีขึ้นรูปตลอดจนขัดเงาเป็นภาชนะต่างๆ เช่น ชัน พาน ถาด ถ้วย เขิงเทียน ชุดชากาแฟ ซ้อน มีด ฯลฯ

กรอบแนวความคิดของการวิจัย

ภาพที่ 1.3 กรอบแนวความคิดของการวิจัย